

Ярослав Козачок, доцент

Остання дискусія Миколи Костомарова.

Думка про відхід Миколи Івановича Костомарова в 70-х роках на ренегатські позиції, про уявні заклики його до своїх однодумців покоритися обставинам і припинити активну роботу навіть найлояльнішого щодо уряду характеру настільки усталена, що здається абсолютною істиною. Так, у відомого історика О. Субтельного читаємо: “Інший піонер українського руху — Микола Костомаров — після 1876 року став висловлювати відверто занепадницькі думки. Той, що колись із викликом писав: “Хай ні росіяни, ні поляки не вважають, що їм належить земля, на якій живуть українці”, тепер радив своїм товаришам слухняно підкоритися політиці царату” [13, 253].

Міжтим твори Костомарова розкривають іншу картину — послідовного обстоювання української ідеї, праці на її користь у можливих за таких обставин формах, публічної декларації своїх поглядів всупереч політиці переслідування всього українського.

Свідченням того є останнє, одне з найгостріших ідеологічних зіткнень Костомарова з шовіністичними проявами. В цьому, скажемо принагідно, аргументовано і твердо підтримав українського вченого відомий російський історик О. Пипін. Опонентом у дискусії був на цей раз М. Ф. де Пуле, котрий у лютому 1882 року виступив у “Русском вестнике” (ч. 2) зі статтею “К вопросу об украинофильстве”.

Де Пуле Михайло Федорович (1822 — 1885) — педагог і письменник, походив із дворян Тамбовської губернії. Освіту одержав у Харківському університеті на історико-філологічному факультеті. Служив у Воронежському кадетському корпусі, а потім директором Віленської гімназії та інспектором Полтавського корпусу навчальних закладів. Відомий як біограф поетів Кольцова і Нікітіна. Публікувався в “Русском слове”, “Вестнике Европы”, редагував Воронежські

“Губернские ведомости” (1862 — 1863) та “Виленский вестник”.

Стаття де Пуле була типовим зразком безпардонного політично заангажованого злобного нападу на українство, одягнутого для форми в науковоподібну оболонку, наповненого ненавистю і спрямованого проти української культури, літератури, мови. Вона сповнена звичним уже набором усталених для того часу інсинуацій проти української ідеї та її adeptів. Тут навмисне замовчування одних фактів і перекручення інших, політичні звинувачення в сепаратизмі, висміювання української мови і літератури як естетично меншовартісних - всі професійно розраховані удари урядового лакея в ранзі професора по незахищених об'єктивно слабких місцях проблеми українства, псевдонаукові підтасовані аргументи і шовіністично заангажовані висновки типу “нет і бить не может”.

Все це зібране в полемічний кулак і опущене на голову і душу вже тоді хворого старого вченого, втомленого безконечністю нерівної боротьби за те, що само собою мало б бути зрозуміле: мова дана кожному народові природнім його правом. Вже на той час і сама вартісність української літератури не ставилася під сумнів. Тільки сліпа ненависть не дозволяла це бачити або притлумлена прислужництвом відсутність відчуття об'єктивізму. Загалом стаття де Пуле “К вопросу об украинофильстве” справляє враження писаної на замовлення для вивіреного удару по ідеї й особливо по самому Костомарову з метою дискредитувати його і припинити раз і назавжди діяльність патріота в цій галузі.

Свідченням цього є той факт, що, коли Костомаров не зреагував на першу статтю-виклик де Пуле під такою ж назвою, опубліковану ще в березні 1881 року в “Вестнике Европы”, залишив випад без уваги, - той повторив виклик у лютому 1882 року статтею “К вопросу об украинофильстве”. В ній уже підкреслено прямо і недвозначно: “Дана стаття наша є не що інше як виклик до п. п. Костомарова та Пипіна. Для людей науки, для них неможливе ні мовчання, ні застарілі полемічні прийоми.”²

Таке пряме звертання свідчить, між іншим, про те, що, хоч Костомаров на той час вочевидь у своїх позиціях розхо-

---

² Прим. : Цит. за: Грушевський М. С. “З публіцистичних писань М. І. Костомарова”. — К., 1928. Далі цит. за цим виданням з позн. відповідного числа символу та цитованої сторінки.

дився з більш прогресивним радикальним крилом українофілів, однак значення його постаті в розвитку національної ідеї далеко не було вичерпаним. Маємо, отже, ще один доказ і ваги Костомарівської позиції, і його діяльності загалом.

Контекст перебігу полеміки для Костомарова ускладнювався наявністю літературної дискусії між прихильниками теорії “домашнього вжитку” української мови, виразником якої він був, та тими, хто прагнув для неї європейського рівня естетичних просторів; між прихильниками національного первня діяльності та адептами соціальних пріоритетів (див., напр., “Діалог про українську національну справу” між Б. Грінченком та М. Драгомановим).

Знеохочувала Миколу Костомарова до дискусії свідомість того, що він наперед знав і її зміст, і характер, і неможливість та небажання опонента дійти будь-якого розуміння. Зобов'язувало ж те, що апеляція йшла від професійного літератора з проєкцією зацепити “честь мундира”, на що вчений рангу Костомарова і його рівня не міг не зреагувати.

З'ясуємо суть і характер дискусії та значення позиції Костомарова, оскільки саме в цій дискусії виражена квінтесенція попередніх думок письменника. Вона є свого роду вершиною його полемічно-публіцистичної діяльності. Виступ Костомарова в цій дискусії, як підкреслювалося вище, спростовує усталену думку про неоднозначність його позицій щодо національного питання, зміну своїх переконань у залежності від обставин, нарешті остаточний відхід від прогресивних позицій.

Де Пуле, задекларувавши в перших рядках статті “К во-просу об украинофильстве” нібито науковий підхід до питання, вже на кінець абзацу стереотипно переводить розмову в політичне русло. Він відверто і цілком слушно підкреслює, що українофільство — це не тільки вузько філологічна суперечка за своєрідність та окремішність української мови і літератури. Його об'єми і параметри ширші і глибші. Зрозуміло і очевидно, що на увазі де Пуле має український сепаратизм. Однак, замість розвивати і аргументувати далі думку про сепаратизм, він починає цинічно глумитися з усього, що пов'язане з українством.

Відверто і грубо скептично висловлюється де Пуле про творчість Шевченка, Квітки, схвалює закриття в Києві відділу “Російського географічного товариства”, підкреслює політичну небезпеку для уряду будь-яких інших українських національних

демонстрацій. Звинувачення Костомарову серед низки глумлень було одним із найприциплініших ударів: “Бути не може, щоб наш історик, такий плодовитий і такий запопадливий в ратоборстві за малоруську мову, нічого історичного не написав нею, ні одного тому (з багатьох) своїх досліджень не обробив нею! А, здавалося б, п. Костомаров повинен це зробити, і на доказ своєї ревності (її щирості і раціональності), і на доказ того, що російський вчений малоруського походження легко обійдеться без загальної літературної мови і має право дозволити собі такі примхи як “виклад своїх думок так, як він вважає для себе кращим” [4, 848].

Такі докори на адресу Костомарова були вже для нього звичними, він неодноразово давав на них відповіді. Але не це було головним у полеміці. В змісті статті і позиції де Пуле загалом сублімувалися сутність, характер і головні тенденції всієї офіційної державницько-шовіністичної антиукраїнської опозиції. Дискусію Костомаров — де Пуле, як уже підкреслювалося, загалом можна вважати в цьому контексті центральною. Особливо це стосується позиції де Пуле.

Щодо Костомарова, то свого апогею в формуванні концепції національної ідеї та діяльності на її захист Костомаров уже сягнув і нового слова годі об’єктивно було від нього чекати. Позиції ж де Пуле знайдуть згодом і на тривалий час свої численні ідейні проєкції-варіанти, набудуть модифікацій також методи боротьби з українством, котрі й сьогодні, хоч у рудиментарному характері, але живо функціонують. Саме тому вдамося до ширших посилань на тексти статей де Пуле.

Довільно сфальсифікувавши історичні факти, де Пуле ще в першій звинувачувальній статті декларує головні ідеологічні засади своєї позиції в цій дискусії. На його погляд:

1. У Росії до Петра було три мови і писемності: а) російська (московська); б) західноросійська (білоруська і малоруська); в) церковнослов’янська.

2. У XVIII ст. сформувалася російська літературна мова на базі великоросійської московської мови, єдина для всіх, спільна.

3. Паралельно з її розвитком ішло вимирання інших. Російська літературна мова стала мовою спільної культури і літератури і поширювалася всюди.

Міркувати про іншу якусь мову, вишукувати її, творити її не тільки протягом усього XVIII століття, але і в першій половині XIX, -на думку де Пуле, - безглуздий алогічний аб-

сурд. Цілком закономірним для такої позиції є висновок, задля якого, власне, і конструйовано всі попередні історичні “логізми” де Пуле. Він сформульований грубо, цинічно, з усвідомленням абсолюту своєї позиції, сили і безкарності: “Штучне створення літературної мови, особливої для малоросів, є задум, примха, ні на що не потрібна, нічим не виправдана і абсолютно шкідлива для всіх трьох руських племен, як явище, що не зближає, а відчужує і роз’єднує їх один від одного. Можливість створити (тобто сколотити, скувати, зляпати) нову літературну мову річ не особливо складна, але вона ще зовсім нічого не доказує і найменше доказує історичну і логічно в такій штучній мові потребу і зовсім не свідчить про її органічну якість” [4, 851].

Де Пуле поблажливо, навіть з натяком на зверхню симпатію ставиться до діяльності перших письменників мало-руською мовою. “Люди з невеликими літературними обдаруваннями, вони зовсім не були подібні до пізніших українофілів, таких як пп. Костомаров і Куліш; вони просто були літературними дилетантами, котрим нічого було робити на загальноросійській літературній арені. Вони звичайно, попри власне бажання, ненавмисно впливали на розвиток українофільства; але їх, відверто кажучи, не можна вважати родоначальниками останнього...” [4, 859].

Подвійна мораль “наукової” розвідки де Пуле проглядається в такій позиції, котру можна вважати одною з тональних. Задекларувавши з деякою дозою погрози, що українофільство — явище не таке вже й невинне і що він має намір розкрити його справжню сутність, де Пуле водночас фактично зводить причину явища до такого собі романтичного характеру мислення українофілів, викликаного нібито впливом етнографізму.

“Українофільство зобов’язане своєю появою пробудженню наукового етнографічного руху, - пише де Пуле, - що почався у нас з 40-х років поточного століття, і було обумовлене цілковито романтичним ставленням до своєї країни і народу. У нас дуже багато говорилося і писалося про романтизм літературний, белетристичний, але майже нічого — про романтизм науковий, породжений поширенням етнографічних занять і загалом успіхами етнографії. Ця остання наука ще до цього часу справляє на російську людину якийсь розслаблюючий вплив: віддавшись їй, вона у більшості випадків починає відвертатися від сучасності і дивитися назад; вона тратить

інстинкт і розуміння дійсності і впадає в історичну мрійливість” [4, 861]

Фальсифікуючи дійсність, де Пуле вбачає генезу етнографічного романтизму лише в початках 40-50 років XIX століття. Він називає ці роки важкими для розумового розвитку (очевидно, українців — Я. К.), що спричинило потворний характер вияву етнографічного романтизму. Означенням “потворний характер вияву” де Пуле номінує українофільство, справедливо відзначаючи, як центральну його постать, Костомарова, - “повного виразника українофільства”.

Де Пуле стверджує, що і в питанні українофільства Костомаров залишається таким же невинним романтиком, як у питанні літературному. Навіть на схилі літ він залишається найстарішим “романтиком-Дон-Кіхотом”. На думку де Пуле, Костомаров мав би відмовитися від свого українського походження, як це зробили його земляки брати Станкевичі, тим більше, що за походженням він “почти не малорос”. І думає, і творить він майже виключно російською, а його твори українською де Пуле характеризує не інакше як “забавкою”: “...ми не маємо причин залишати без уваги обставини, що полегшують провину нашого поважного історика проти історичної правди. Знявши з п. Костомарова докір у домислах і примхах, ми тим з більшою силою настоюємо на його романтичній хворобі, на його idee fixe...” [4, 862].

Де Пуле вважає, що діяльність Костомарова, так як і діяльність росіянки Марко Вовчок, є виявом не сили, а слабкості українського руху в літературі. Знайшовши для українофілів “историческую почву”, де Пуле знову робить наголос на головному пункті своїх тверджень, котрий стисло, але категорично декларує ще раз: “...прагнення українофілів створити нову малоросійську літературну мову є явище неприродне і дуже шкідливе як літературний розкол” [4, 854-855].

Літературний сепаратизм, на думку де Пуле, — не наслідок, а причина українофільської діяльності літературних “отщепенцев”, а тому за ними “потрібен найсуворіший контроль з боку держави і суспільства” [4, 855]. Від існування української літератури, — продовжується далі великодержавно-шовіністична сентенція, — народові “ні холодно, ні тепло”. Він прекрасно обходився останніх півтора століття без неї і обходитиметься надалі. З таких позицій де Пуле називає мову не українською, а “українофільською”, прорікаючи софізми на зразок: «Якщо дійсно дискримінується українофільська мова,

то чим же дискримінується український народ, для якого вона абсолютно чужа?” [4, 856].

Серед тих, хто, на думку де Пуле, з повною апатією ставилися до ідеї українофільства, були Бодяньський, Григорович, Максимович. Тобто, вважає він, можна відверто захоплюватися українським словом, піснею, гумором, літературними творами, але одночасно зневажати “хохломанські затії”. Більше того, “хохломанська затія” обурює українця, не зараженого цією хворобою, ображає його, “зачіпає за живе”. “Вона посягає на його духовну свободу і на його культурні блага; воно насильно тягне його в культурний розкол, в такого роду сепаратизм, за логікою котрого виходить, що Квітка і Шевченко — наші, а Пушкін і Лермонтов не наші, а москалі!” [4, 860] - пише де Пуле, свідомо інкримінуючи українофілам ненависть до надбань світової, насаперед російської культури.

Найбільше тривожить де Пуле, що українофільський рух ворожий до імперської єдності, саме на цьому він робить основний акцент, звичайно, переводячи дискусію з питання про художні якості та достоїнства молоді української літератури та національного походження її авторів у політично загострене русло примітивних звинувачень. Його обурює те, що Костомаров закликає українця думати, вчитися, писати, співати своєю мовою - українською. “Правда це чи фантазія? Факт це чи знов інсинуація?...” — запитує де Пуле Костомарова, наперед знаючи, що поставлене в тому ракурсі і в такій формі питання не може мати з боку Костомарова однозначної і прямої відповіді.

Приводом для осміяння українства стала також еволюція поглядів П.Куліша, “колись гарячого бійця за українофільство, який потім різко змінив свій погляд на українську старовину... Дозволяється думати, що П. Куліш не підніме тепер списа на захист українофільства. Редакція “Основи” після закриття цього журналу майже повністю перейшла до Варшави, де й вступила на державну службу. Там, у польському середовищі і атмосфері, особи, що складали українофільський гурток, порядно ставилися до виконання своїх службових обов’язків і, кажуть, дуже скоро отверезіли, визнавши минуле “гріхом своєї юності і своєї несвідучості” [4, 857].

Де Пуле з фальшиво-риторичним пафосом закликає всіх українофілів покаятися, зректися своєї поваги до мови, котра і доброго слова не заслуговує, і приречена на забуття: “Белінський сміявся з українофільської мови. Ми не

наполягаємо на такому гумористичному до неї ставленні; але вона, крім повної антипатії, нічого іншого не заслуговує в ставленні тих, хто розуміє його несолідарність ні з малоруським племенем, ні з малоруською народною поезією, ні з малоруською старовиною, ні навіть з таким обдаруванням, яким володів Шевченко” [4, 857].

Далі де Пуле твердить, що поступово з XVII століття російська мова ставала і стає все зрозумілішою і доступнішою для українського населення і навіть смішно говорити, що у всіх бідах українців винна російська мова. Ясна річ, підтасовується поняття “вини” мови і уряду, ігнорується факт, що саме з XVII століття царський режим нівелював, асимілював, знищував усі прояви українського, і саме з допомогою такого насильства російська мова оволодівала суспільним простором. Поступово, крок за кроком, але невідворотно втілювалася в життя ідея уніфікації мов української, білоруської і інших, оскільки манкуртизація народів здійснювалася майже без організованого спротиву з їх сторони (окрім польського) аж до середини XIX століття, коли загальні демократичні процеси в Європі почали частково впливати і на поспільство Росії.

Де Пуле безапеляційно відкидає навіть саму думку про вживання української мови в церковних проповідях, про переклади церковних книг українською. Єдина церква — єдина віра — єдиний російський народ — вірнопіддане гасло, для практичного втілення якого прислужилася і стаття де Пуле. Історичним і філологічним безглуздям видається йому думка, що малоруська література з самого виникнення завжди була народною в дійсному сенсі слова, так як сама мова цієї літератури є мовою простого народу.

Опонент Костомарова переконує всіх у тому, що не російські українофіли мали вплив на австрійських, а навпаки, і саме галицькі українофіли, на думку де Пуле, для росіян чи не більші вороги, ніж поляки. “Ім (галицьким українофілам — Я. К.) дозволено вважати своїми Максимовича, Костомарова, Куліша і Чужбинського (останніх двох де Пуле не вважає за вчених — Я. К.) і чужими — Погодіна, Соловйова, Срезневського, Бодянского і т. п. Для них свої — Гулак-Артемівський, Квітка і Шевченко і чужі — такі малоруські діячі на користь російського літературного слова, якими були у свій час князь Безбородько, Трощинський, Богданович, Капніст, Гнедич, Гоголь; для них своя — мікроскопічна літературка, крім однієї особи (Шевченка), складена з дуже

сумнівних обдарувань. І з принципу є чужою їм одна з найбагатших слов'янських літератур — література російська! Не маючи змоги досягнути галицьких українофілів, де Пуле всю злобу спрямовує на підросійських і закликає проти них усю рать собі подібних вірнопідданих.

“Якби не завелись у нас свої українофіли, — пише де Пуле, — свій літературний розкол, і тоді нам не слід було б підтримувати галицьке українофільство, як таке, що породжує там в себе смуту, у всьому для нас шкідливу. Все, що можемо ми зробити в ставленні до галицького українофільства, це — ігнорувати його, залишити його в спокої, в абсолютній впевненості, що воно, як лож, щезне само собою, тільки б ми не дрімали, тільки б сприяли людям, котрі не виділяють себе з великої загальноросійської сім'ї” [4, 863].

Засліплений ненавистю шовінізму, де Пуле смішний і безсилий у своєму намаганні зупинити об'єктивність і неминучу закономірність розвитку літератури, розпочатого саме “наївними” романтиками-українофілами. Говорити про її другосортність наприкінці ХІХ століття — означало не знати або навмисне (підкреслення наше — Я. К.) не бачити правди. Зрозуміло, вчений такого рангу як де Пуле правду цю розумів, бачив незворотність естетичного розвою українського слова і літератури в цілому. Але, охоплений свідомістю власної безкарності, не хоче рахуватися з реаліями, ігнорує їх. Очевидно, вважає незнищеною силу, котрій узаявся служити. Розуміння незворотності процесу розвитку літератури викликає особливий гнів де Пуле.

“У наш ліберальний час, коли національна і племенна свідомість розвивається всюди з неповстримною силою, малоросійський літературний рух можна затримати, але не можна знищити: раніше чи пізніше він досягне своєї кінцевої мети, тобто малоросійська літературна мова нібито отримає належне їй значення, стане нарешті культурною мовою для цілого племені!” - читаємо далі в статті [4, 864]. Стає очевидним, що саме цей факт — причина злостування і гніву.

Застосовуючи полемічний прийом “від зворотнього”, де Пуле називає цілий ряд факторів, які б, на думку його опонента Костомарова, — мали це забезпечити. Він майже дослівно викладає позицію Костомарова і краще за нього самого, оскільки не оглядається на цензуру, розкриває прогресивний характер його національних українофільських позицій:

1. Українська мова повинна ввійти в школу і церкву, витіснити звідти російську мову.

2. Київський і Харківський університети, а також Київська духовна академія перейдуть на українську мову викладання.

3. Слід увести національну мову викладання в гімназіях шести губерній: Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Полтавської і Харківської.

Саме перший із факторів особливо відстоював Костомаров, розуміючи в подальшому і два інші. Таким чином, його теорію української мови “для домашнього вжитку” трактує де Пуле як перший крок до становлення і поширення української мови по всій Україні, саме так її розуміє ніби “витягаючи” Костомарова з вузької щілини захисної позиції “домашнього вжитку” і розкриваючи повно справжні бажання і наміри патріота.

“Та признавши щирість і скромність бажань М. І. Костомарова, не можна ще на цьому заспокоюватися, бо інші українофіли ідуть значно далі “домашнього обихода”; не самі петербурзькі фельєтоністи, але і такі вчені як п. Пипін вже прямо говорять про культурне значення малоросійської мови, без котрої нібито замре в своєму розвитку чотиринадцятимільйонне малоросійське плем'я. Ну і хай собі говорять! Але...ні кроку до справи, ні найменшої поступки українофільським прагненням!..” [4, 865-866], — декларує де Пуле. І далі продовжує: «Ми також, тобто все російське освічене товариство (а не цензура, не адміністративні власті), повинні не хотіти, не повинні дозволити виділення малоросійської літературної мови із загальноросійської» [4, 866]. де Пуле навмисне перекидає значення термінів “етнічна група” і “народ”, свідомо принижуючи українство. Він розуміє, що ні Польща, ні Німеччина, ні Франція не є імперіями. Там якщо і є відмінності у мові окремих етнічних груп, то це суть діалекти, а не окремі мови. Але висловлюється про український народ як про етнічну групу. І цим ставленням найбільш повно зазначає заангажованість позиції безсилля, ненависті перед невідворотністю прогресу, котру сам добре розуміє.

Зміст і характер відповіді Миколи Костомарова під назвою “З приводу статті п. де Пуле про українофільство.” (“Вестник Европы”, 1882, т. III, кн. 5, с. 434-437.) відрізняються від попередніх на цю тему. Звинувачення для

Костомарова звичні, хоч висловлені особливо гостро і з претензією на фахове обґрунтування позиції. У відповіді Костомарова вже відчувається втома хворої людини, нехїть до чергового повторювання. Адже наперед відомо: воно не буде почуте тими, хто не бажає чути. Тон статті навіть назагал виглядає примирливим. Костомаров аж ніяк не сподівався зустріти під статтями в “Русском Вестнике” підпис вченого-історика та літературознавця де Пуле, котрого раніше глибоко поважав і рахувався з його іменем.

Тон виклику, гострота звертань для Костомарова були теж дивними і неприємними: “До цього часу він (де Пуле. — Я. К.) був у літературі відомий як поважний і трудолюбивий дослідник вітчизняної історії і історії літератури. Тепер він у всеозброєнні журнальної полеміки виступає на ратоборство з прибитим, заклъованим українофільством” [12, 434].

Далі Костомаров не без іронії зауважує: “Ну, а якщо б хто-небудь (вже ж ніяк не я) зауважив авторові, що його випадки вважаються надто дрібними і сам п. де Пуле не настільки авторитетом у цій справі, щоб з ним обов’язково вдаватися до з’ясувань у друку? Судячи зі скромності автора, про котру він сам нам усім оголошував, здавалося б, саме така думка повинна була прийти йому до голови. В мене, проте, була зовсім інша причина залишати без уваги випадки п. де Пуле. Причина ця — що я вже вважав, ніби достатньо сказав разом усім, хто хотів про це знати, все, що міг і як умів, у своїх статтях, надрукованих в “Русской старине” минулого року і в лютневих книжках “Вестника Европы” 1881 і поточного 1882 року. Нічого іншого з питання про малоруське слово я не можу повідомити ні п. де Пуле, ні кому-небудь іншому” [12, 435].

Идеться, безперечно, тут не тільки про меншу активність полемічної пристрасті, але й про відверте ігнорування противника. Адже Костомаров знає і розуміє справжні причини, які змусили вчену людину говорити речі, розуміючи їх фальшиву суть. Звідси його спокійний тон переконаності в своїй правоті і почуття гідності та виконаного обов’язку. В цьому світлі філіпкі де Пуле виглядають жалюгідними. Саме так оцінює їх Костомаров, спростовуючи одна за одною інсинуації і злобні випадки опонента.

Принагідно зазначимо, що спад полемічної публіцистичної активності (а не зміна позицій — Я. К.) Костомарова почався вже після хвороби 1875 року. У важкому стані, як відомо, він навіть не знав, що його мати вже покійна. Хвороба і смерть

матері помітно підкосили його здоров'я. Через кілька років сталися ще дві вкрай важкі події, про котрі практично не згадують дослідники життя і творчості Костомарова, за винятком Михайла Возняка. Костомаров двічі, у 1881 і 1884 роках, потрапляв під кінний екіпаж, що рухався з достатньою швидкістю, і двічі чудом залишився живим. Ці трагічні сторінки його життя багато в чому спричинили характер його діяльності, вплинули на здоров'я і відмірені йому долею роки життя.

У відповіді “З приводу статті п. де Пуле про українофільство” Костомаров підкреслює, що не має наміру повторювати тези, котрі він виклав у минулих публікаціях з приводу оборони українського слова. Різкі, їдкі, багаті софізмами і самозакоханими шовіністичними висловлюваннями статті де Пуле, котрі більше нагадували садистські знущання переможця над переможеним, а не наукову полеміку, не могли вивести Костомарова з тієї навіть нетривкої рівноваги, до котрої він прийшов на схилі літ. Костомаров лише нагадує читачеві, що не від де Пуле сподівався таких зухвалих випадів хоч би тому, що де Пуле виріс в малоросійським краї. Костомаров мав честь його знати в студентські роки в Харкові — осередку тодішнього українофільства. Довший період життя де Пуле жив в Малоросії і мав би близько знати український народ і його звичаї.

Костомаров не вважає предметом полеміки, що і він сам, і де Пуле, як і більшість інтелігентів, вважають себе росіянами. Предметом дискусії служить лише те, що малоросійський народ є відмінним від російського, особливим, про що не може не знати де Пуле. “Він, очевидно, це добре знає, а проте запевняє, нібито мова культури, мова інтелігенції, доступна всьому малоруському народу і нібито сам народ не проміняє її на мову теперішніх і майбутніх Шевченків” [12, 436].

Костомарова прикро вражає категоричність висловлювань та небажання де Пуле взагалі згадувати про будь-що українське, навіть визнаючи існування української літературної мови та велич талантів Квітки і Шевченка. Він далі підкреслює, що його опонент часто вдається до обману і перекручень. Питання української мови, ще раз підкреслює Костомаров, стосується українського люду і його подальшого розумового розвитку. А необхідність етнографічно та історично вивчати цей народ, його духовний світ і матеріальний побут ще

ніж не говорить про прагнення замінити великоросійську культуру в Україні на “штучну” українську.

Костомаров заперечує твердження де Пуле, нібито О. Бодяньський, В. Григорович, М. Максимович холодно ставилися до ідей українофілів: “Усіх трьох покійників знав я дуже близько і можу засвідчити з чистою совістю, що все, сказане про них п. де Пуле, — кричуща неправда. Всі троє ставилися з великим співчуттям до ідеї розвитку малоруської мови і до вивчення народного малоруського життя. В. І. Григорович, правда, не писав нічого по-малоруськи, але визнавав себе малоросом, відтіняючи свою національну особливість. М. О. Максимович переклав малоруською “Слово о полку Ігоря”. О. М. Бодяньський видав по-малоруськи у віршах “Наські українські казки” під псевдонімом Іська Материнки. Останній особливо відзначався прив’язаністю до всього малоруського і до такої міри не був чужий українському патріотизму, що я сам ставав з ним з деяких питань до гарячих суперечок: це було навіть у рік його кончини. Покійного Афанасьєва-Чужбинського п. де Пуле називає великоросом, уродженцем Воронезької губернії, тоді як мені достеменно відомо, що він був уродженцем Лубенського повіту Полтавської губернії” [12, 436].

На злобний випадок де Пуле, що українофіли — розкольники, за котрими потрібен суворий контроль зі сторони держави і поспільства; що їм треба дозволити свободу, але тільки в слові, а не на ділі, що “не книжки їх треба переслідувати, не утворену ними мову, а шкідливі зухвалі спроби їх надати останній неналежне значення і провести її туди, де бути зовсім не належить, де стоять не його сани, куди сідати він не повинен і не сміє” [12, 437], - Костомаров відповідає належним чином: “Залишається пошкодувати, що п. де Пуле поставив своє нічим не забруднене письменницьке ім’я в ряд таких поліцействуючих писак, від котрих повинна відвернутися всяка чесна людина!” [12, 437].

Цими словами поставлена остання крапка в полеміці Костомарова з приводу української мови і літератури. В них названо нарешті своїм іменем і численних опонентів в особі де Пуле, і характер їх висловів. Отже, остаточно також ствердив Костомаров несхитність і правоту власної позиції патріота, трудівника на ниві національної ідеї.

Література:

1. Вашкевич Г. Из спогадів про Миколу Івановича Костомарова //Киевская старина. – К., 1895.
2. Волинський П. К. Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина ХІХ ст. –К., 1959.
3. Гром'як Роман Історія української літературної критики (від початків до кінця ХІХ століття). – Тернопіль, 1999.
4. Грушевський М. С. З публіцистичних писань Костомарова. – К., 1928.
5. Доповідна записка Його Вел. Імператору Олександру І. –Державна публічна бібліотека ім. Салтикова-Щедріна. – Фонд О. В. Головіна. – 6. №97. – Арк. 109.
7. Де Пуле М. Ф. К вопросу об украинофильстве//Вестник Европы. –1881. –кн. 1.
8. Де Пуле М. Ф. К вопросу об украинофильстве//Русский вестник. – 1882. –ч. 2.
9. Дорошкевич О. К. Реалізм і народність української літератури ХІХ ст. —К., 1986.
10. Історія української літератури 70-90-х років ХІХ століття/ За ред. О. Д. Гнідан. – К., 1999.
11. Коряк В. Нарис історії української літератури. – К. . 1929.
12. Костомаров М. І. З приводу статті п. де Пуле про українофильство//Вісник Європи. –1882. - т. 3, кн. 5. – с. 434-437.
13. Субтельний О. Історія України. – К., 1991.